

Vrouwen en Vrijheid Tussen Heteronomie en Autonomie

Lezing gehouden voor Studium Generale
van de Hogeschool Gent, 2005-2006

De tekst is gepubliceerd in de bundel 'Eenzaam in het Netwerk. Hoe afhankelijk is onze Onafhankelijkheid'
Cultuurcahiers van de Hogeschool Gent, p. 77 – 91.

Prof. Magda Michielsens
Universiteit Antwerpen
Centrum voor Vrouwenstudies¹

1. Nieuwe bedreigingen

Is autonomie en heteronomie anders voor vrouwen dan voor mannen ? Er is een sensibiliteit gegroeid, die ervoor zorgt dat we ons afvragen of centrale maatschappelijke waarden, handelingsvoorschriften, gevoelens, persoonlijke relaties, instituties, beelden, engagementen, enzovoort, wel hetzelfde betekenen voor vrouwen en voor mannen. Vóór de tweede feministische golf en de ontwikkeling van vrouwenstudies waren vrouwen onzichtbaar in de openbare ruimte en werden zij verheerlijkt in hun traditionele rol binnen de privé-sfeer. In het beginnende emancipatieproces werd in eerste instantie neutraliteit nagestreefd: er werd voor gepleit om geen onderscheid te maken tussen mannen en vrouwen, jongens en meisjes. De gelijkheid tussen mannen en vrouwen werd betracht door vrouwen expliciet in te sluiten in de (visie op) maatschappelijke processen. Dat iets voor vrouwen anders kon zijn dan voor mannen stond in eerste instantie niet voorop in de discussie. Door verdere studie en door het deconstrueren van te gemakkelijke oordelen, werd het meer en meer duidelijk hoe anders de wereld is voor vrouwen en mannen.

Toen ik enkele jaren geleden de verschillende relevantie en verschillende inhoud van autonomie voor mannen en vrouwen onderzocht² gebruikte ik de uitdrukking "Op eigen

---

¹ In oorsprong heette de wetenschappelijke studie van de positie van vrouwen, met het oog op de verbetering en versterking van die positie, Women's Studies, Vrouwenstudies in het Nederlands. De laatste jaren wordt er meer en meer gesproken over Genderstudies, zowel in het Engels als in het Nederlands. Met deze terminologie legt men er duidelijker de nadruk op dat het over vrouwen én mannen gaat, over de maatschappelijke geconstrueerde verhoudingen tussen mannen en vrouwen en over de institutionele consolidatie van verhoudingen tussen mannen en vrouwen.

² Michielsens, Magda (1991). (1991). *Op eigen benen sta je nooit alleen. Vrouwen en autonomie*. Gent: Feministische Ontmoetingen.

Michielsens, Magda (2000). Theodore Verhaegen Leerstoel 2000: Vrouwen en Autonomie.

Michielsens, Magda (2001). *Vrouwen hebben haast. Over meervoudige belasting, arbeidsethos, zorgen en passie*. In: Mertens, Jan (red). De groei van groen. Antwerpen: Houtekiet, 125-144.

benen sta je nooit alleen” om aan te geven hoe sterk de vervlochtenheid van autonomie en heteronomie in het leven van vrouwen is. Die vervlochtenheid is er nog steeds. Er zijn echter ook nieuwe vormen van heteronomie gegroeid, die voor vrouwen bijzonder bedreigend zijn. Daar zal ik hier op ingaan.

2. Socialisatie

Met de tweede feministische golf bedoelen we de beweging die op het eind van de jaren zestig tot stand kwam en die de *bevrijding* van vrouwen op het oog had. Er is in de bloeiperiode van de tweede feministische golf veel nadruk gelegd op het doorbreken van de traditionele rollen van vrouwen. Vrouwen dienden te zorgen, voor kinderen, voor een echtgenoot, voor andere familieleden en naasten. Mannen dienden de kost te verdienen en hoefden zich verder niet met dagelijkse zorgende beslommingen bezig te houden. Vrouwen hoefden niet echt te studeren, want buitenhuis werken was geen must. Mannen dienden zich zo uit te rusten dat ze goed voor een gezin konden zorgen. De macht van de vanzelfsprekendheid³ stuurde meisjes in de ene richting en mannen in de andere richting. Mannen en vrouwen leefden in verschillende werelden, en ze werden daar tijdens de opvoeding impliciet en expliciet op voorbereid. Zo was het. De sociale bewegingen van de jaren 60 wilden dit doorbroken zien. De vrouwenbeweging ging hier uiteraard voorop. Women's Liberation, libération des femmes.

Bevrijding waarvan? Bevrijding van de onderdrukking door het systeem in al zijn onderdelen. Bevrijding van de onderdrukking door het patriërchaat. Bevrijding van de onderdrukking door de kerk. Bevrijding van de onderdrukking door mannen. Bevrijding van de onderdanigheid in zichzelf, van het pantser dat geïnterioriseerd was.

Bevrijding is bevrijding van ketenen en als dat lukt is er daarna de kans om iets met die verworven vrijheid te doen. Dat speelt bij alle emancipatiebewegingen en is filosofisch uitgewerkt door bijvoorbeeld Sartre. Voor vrouwen is de keuzevrijheid nu gerealiseerd. De keuze kunnen maken om geen kinderen te hebben, geen moeder te zijn of het wel te zijn. Als meisje de keuze kunnen maken om te gaan studeren. Als vrouw de keuze kunnen maken om een carrière uit te bouwen, in de politiek te gaan, in de fabriek te werken, om de wereld te verkennen, een eigen vrienden- en vriendinnenkring te hebben, een eigen seksuele voorkeur te hebben, seksueel actief te zijn. Een individu zijn, en zelf kunnen beslissen. Baas in eigen leven, wat veel meer is dan enkel “Baas in eigen buik”, de bekende slogan ter legalisering van abortus.

De socialisatie van meisjes en jongens is veranderd. De emancipatiebeweging heeft ook geleid tot vergroting van het vermogen om een positie in te nemen tegenover de eigen socialisatie. Meta-socialisatie heet dat in de wetenschappelijke literatuur: de ontwikkeling van instrumenten en vaardigheden om te reflecteren op de eigen socialisatie, zodat ze ook te boven kan gekomen worden. Niet alleen de opvoeding, maar ook de wetten en regels zijn veranderd. De jure is de gelijkheid tussen mannen en vrouwen gerealiseerd. Dat betekent niet dat de habitus van iedereen hier reeds volledig aan aangepast is, of dat er niets meer te regelen valt. Het betekent wel dat er in enkele decennia tijd heel grote stappen zijn gezet in de bevrijding van vrouwen. De stappen zijn zo groot dat de woorden

---

³ Komter, Aafke (1985). De macht van de vanzelfsprekendheid. 's Gravenhage: Vuga.

‘bevrijding’, ‘onderdrukking’, ‘discriminatie’ van vrouwen tegenwoordig ouderwets aandoen. Er is een nieuwe vanzelfsprekendheid, waarin individuele vrouwen even zelfstandig zijn als individuele mannen.

3. Het sterke subject

Er was in het denken van de tweede feministische golf iets eigenaardigs. Enerzijds lag de klemtoon op het individuele: het individu, het sterke subject, zelfbewustzijn, eigen keuze maken, autonomie, emancipatie, zelf beslissen, zelf leren beslissen, vrijheid, bevrijding, op eigen benen staan, sterk zijn ... Lees de romans van Simone de Beauvoir en je leert vele vrouwelijke hoofdfiguren kennen, die dit proces van bevrijding doormaken. Of kijk naar een populaire slogan uit de tijd:

I am my own person
we are many

Sono mia
siamo tante

Ik ben van mij
we zijn met velen

Anderzijds lag ook de klemtoon op solidariteit: we zijn met velen, en we eisen het allemaal, we vechten er samen voor. Wat geregeld of veroverd wordt moet voor iedereen bereikt worden. Samen strijden voor individuele rechten en mogelijkheden, die kansen bieden om als individu sterker te zijn. Vrouwen die betrokken waren in de feministische beweging deelden samen het verzet tegen hun onvrijheid. Zij hadden (ongeacht leeftijd, klasse of partijpolitieke achtergrond) een gemeenschappelijk probleem: hun heteronomie als vrouw. Dat betekent echter niet dat het niet om het individu ging. Het ging om de individuele bevrijding, om de kansen van individuen, om ontplooiing en gelijkheid tussen man en vrouw. Niet over gelijkheid tussen alle vrouwen, niet over gelijkheid voor alle mensen.

In de jaren 80 is er iets veranderd in het denken binnen grote delen van de vrouwenbeweging. Het oeverloze spel met de woorden *gelijkheid* en *verschil* is toen begonnen. Bovenop de vereiste gelijke rechten is de eis tot (mogen) verschillen gekomen: vrouwen willen het niet doen zoals mannen, ze hoeven het sterke subject niet te zijn, ze willen niet en hoeven niet per se, ze willen anders leven, ze willen het traditionele moederbeeld niet invullen, ze willen niet uitsluitend ten dienste van anderen leven, ze willen niet afhankelijk zijn van mannen. Maar, ze willen ook niet het leven leiden dat de meeste mannen hebben: de haast, de carrière, de rationaliteit, de planmatigheid, de logica, het gestroomlijnde, ...

Sinds binnen het feminisme ook deze stroming aanwezig is stellen theoretici vast dat we eigenlijk enkel kunnen spreken over feminis**men** (meervoud). De visies lopen ver uit elkaar en mannen (zeker ook de medestanders) kijken er soms verbaasd naar.

In het verschil-feminisme wordt de polariteit tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid geponeerd. Dat was en is veel minder het geval in het gelijkheids-feminisme. Ik stel vast dat, zoals meestal als er polariteiten worden geconstrueerd, er door de ene pool een karikatuur wordt gemaakt van de andere. Zo heb ik gezien dat er een karikatuur werd gemaakt van mannelijkheid, van rationaliteit en van wetenschap.

Het is waar dat mannen vreselijk eigenwijs kunnen zijn, dat ze vrouwen vaak onderdrukken en soms ook slaan, in debatten het woord monopoliseren, theorieën hebben geschreven die vrouwen totaal negeren, en onderdrukkende wetten hebben gemaakt. It's a man's world.

Het is ook waar dat ook vooral mannen de bevrijdende wetten hebben opgesteld en gestemd, mannen in hetzelfde menselijke schuitje zitten als vrouwen, mannen de grote uitvindingen hebben gedaan, de grote ingenieuze kunstwerken hebben gebouwd, vrouwen tot steun zijn. Het is ook waar dat de bijdrage die vrouwen (vaak onrechtstreeks) aan de verwezenlijkingen hebben geleverd te weinig wordt vermeld.

Grote denkers en uitvinders beschrijven vaak hun denkproces als intuïtief, en hebben niet het gevoel dat uitsluitend rationaliteit hen zover heeft gebracht. We zeggen soms wijze dingen zonder dat we er $a + b$ kunnen naast leggen hoe we tot de beslissing gekomen zijn. Dat betekent niet dat het niet rationeel of wetenschappelijk verantwoord was. Aanvallen op de wetenschap of de wetenschappelijke methode maken meestal een karikatuur van de wetenschap. De populaire (en feministische en post-moderne) kritiek op de wetenschap heeft niets te maken met wat ik als wetenschapstheorie gestudeerd en gedoceerd heb: wetenschap is kritisch, voorlopig, stap voor stap, voorzichtig, altijd voor correctie vatbaar, ontwikkelt zich van hypothese tot hypothese, van paradigma naar paradigma, altijd checkend wat de betrouwbaarheid van een uitspraak is. Wetenschap is nou eenmaal geen evangelie. Postmoderne kritiek (ook de feministische) doet vaak alsof wetenschap 'de waarheid' verkondigt, terwijl het juist 'de wetenschap' is die niet pretendeert dit te doen.⁴

We kunnen het verschil-feminisme onderbrengen bij de post-moderne kritiek op de moderniteit. Aanvankelijk leek het er op dat de postmoderne kritiek ons voorzichtiger, nauwkeuriger, redelijker, duidelijker zou maken. Dat moest wel, als we niet meer gingen veralgemenen als het niet mocht, als we de diversiteit zouden zien daar waar dat noodzakelijk was, als we een onderscheid zouden maken tussen het discours over en de materialiteit van, als we de geografische of culturele relativiteit van fenomenen zouden beseffen, als we de historiciteit van maatschappelijke verschijnselen zouden begrijpen, als we rekening zouden houden met de positie (of standpoint) van de onderzoek(st)er en met het subject in het object van de wetenschap, ...

Helaas, het was een gefundeerde hoop, maar het heeft geleid tot zwijgen, of tot gemakkelijke kritiek, tot een nieuwssoortige heteronomie: relativisme en politiek correct denken. Het heeft geleid tot verplichte stilte en tot vriendelijk instemmen met nieuwe

---

⁴ Als men op google zoekt op het begrip Waarheid dan komt men op communistische en christelijke sites, niet op wetenschappelijke.

vormen van heteronomie. Dat geldt niet enkel voor verschil-feministes, maar ook voor vele andere ooit kritische sociale bewegingen.

Ik wacht binnen het feminisme ongeduldig op, en werk gedreven aan, nieuwe inzichten en theorieën. Het overstijgen van het postmodernisme en het bestrijden van opnieuw opgedoken vormen van heteronomie zijn hierbij de belangrijkste. Ik wil het post post post-denken voorbij (post-modern, post-industrieel, post-human, post-gender, post-history, post-subject, post-humanistisch) en wil niet terug naar de slavernij of de barbarij. Het ongeduld is zo groot omdat van de bevrijdingsbeweging die de tweede feministische aanvankelijk was, heel weinig over is. Het feminisme (en zeker ook de feministische theorie) verzandt in cultureel relativisme, en in pragmatisme. Waar ging het weer over, ooit? Ging het niet over autonomie, over vrijheid en bevrijding?

4. Laat ons niet afglijden ...

Ik wil nu aangeven wat ik zie als de belangrijkste punten om te komen tot een hernieuwing van de feministische theorie, waarvan een vernieuwing van het denken over 'autonomie' een belangrijk onderdeel is. De hernieuwing is noodzakelijk, want de internationale feministische theorie dwaalt rond in de catacomben van het post-modernisme.

4.1. Verlichting:

Rationaliteit - wetenschap - onderzoek - voortdurende bevraging van waarheden en hypothesen - geen heilige huisjes - geen taboes - vrijheid van denken – vrije meningsuiting – geen enkel soort fundamentalisme.

Heel recent wordt aan de verdedigers van het vrije denken soms verweten 'verlichtingsfundamentalisten te zijn'⁵. Dat is uiteraard absurd: de contradictie in terminis is te flagrant.

Vrijzinnigheid is een belangrijk onderdeel van het verlichtingsdenken. Er wordt mij vaak gevraagd of ik het feminisme geslaagd vind. Mijn antwoord is zonder aarzeling: JA. Er is op korte tijd zo enorm veel bereikt. Dat is niet enkel het resultaat van het werk van feministes. De maatschappelijke evolutie in het Westen is volledig in die richting gegaan. Feministen zouden hun overwinningen moeten vieren en beseffen hoezeer zij gewonnen hebben. Vrouwen hebben keuzes en de meerderheid van onze bevolking is ervan overtuigd dat vrouwen ongeveer alles kunnen worden, mogen worden, ambities mogen hebben, mogen moederen en denken, kunnen zorgen en presteren. Niemand zegt dat het licht is, maar niemand betwist de mogelijkheden en de rechten van vrouwen. Oei: dit is een verkeerde veralgemening: met niemand, bedoel ik atheïsten en christenen, westerlingen.

Een terugtrekking en terugdringen van de kerk hoort bij die overwinning. De kerk

---

⁵ Zie voor een antwoord op de kritiek: Herman Philips (2005). *Verlichtingsfundamentalisme?*, Amsterdam: Bert Bakker, 2005

bemoeit zich veel minder met het leven van mannen en vrouwen dan enkele decennia geleden. Toch is mijn grootste teleurstelling de matige kwaliteit van de bereikte secularisering. Het staat met grote koppen in de kranten dat de mensen niet meer naar de mis gaan, maar volgens mij is de secularisering nog lang niet gelukt. En erger nog: ze stagneert. Dat mensen niet meer naar de kerk gaan, dat onze bevolking (als groep) heel hoog opgeleid is, houdt niet in dat men zich vragen stelt vanwaar kennis komt, dat men bereid is om rationeel te denken, waarheden te ondergraven, creatief en individueel te denken, referentiekaders te onderzoeken, enz. Het betekent niet dat men bereid is autonoom en kritisch te zijn, en intolerant ten aanzien van het heteronome. Zelfstandig denken, het is niet echt aan de orde van de dag. En, als er problemen zijn in verband met een bepaalde godsdienst, dan staan morele gezagsdragers op de kansel om te verkondigen hoe belangrijk religie is voor de mens.

4.2. Sociaal en cultureel relativisme

Voorals vrouwen kunnen zich goed vinden in het heersende cultureel relativisme. Als men het principe hanteert dat elke cultuur evenwaardig is, dan dient er geen normatief oordeel uitgesproken te worden. Dat komt vele vrouwen goed uit: beslissen, kiezen, oordelen, veroordelen is niet hun sterkste kant (en dat is ook heel begrijpelijk, het is vaak een bewuste weigering geworden). Mensenrechten is echter geen relatief begrip. De rechten van de mens moeten niet herdacht en herschreven worden, zoals sommige aanhangers van het cultuur-relativisme beweren. Critici die bepleiten dat er een herziening zou moeten doorgevoerd worden houden steeds een grote slag om de arm. Ze zeggen niet wat er concreet zou veranderd moeten worden; ze geven aan dat de rechten van minderheden en zwakken te weinig erkend worden in de huidige versie van de rechten van de mens. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens zegt wel degelijk Universeel te zijn. Toen de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens werd opgesteld werd 'universeel' nog niet als een vies woord beschouwd. Laat ons het Universeel houden, want normatieve kritiek is wél mogelijk en zeer noodzakelijk. Denken dat er diversiteit kan bestaan in mensenrechten is een dwaalspoor.

4.3. Waarden en normen

De Nederlandse premier Balkenende is niet gek of stijfburgerlijk als hij de waarden en normen-discussie op gang brengt. Alleen is een brede maatschappelijke discussie uitlokken over filosofische kwesties iets wat risico's inhoudt. Ridiculisering dreigt, want het populaire taalgebruik werkt niet met abstracte begrippen. Willen spreken over waarden en normen betekent een strijd aangaan tegen de normeloosheid, de normvervaging, het gebrek aan bewustzijn over waarden en normen bij het grote publiek, in de grote steden, in het gedrag van anti-socialen, in de sfeer op de scholen, in de brutaliteit en de criminaliteit, in het gedoogbeleid. Spreken over waarden en normen betekent ook het relativisme van sommige (linkse) intellectuelen ter discussie stellen. Het betekent ook ophouden te doen alsof we niets te verdedigen hebben. Balkenende heeft de ethische discussie terecht aangezwengeld.

Binnen de feministische theorie is ethische theorie populair. Ook feministen zijn de discussie aangegaan, veel eerder dan Balkenende. Er is sinds midden jaren tachtig een belangrijke trend geweest die de ethische theorie in het centrum van de belangstelling

plaatste. Het heeft geleid tot de populariteit van de zogenaamde Ethics of Care. Ethics of Care of zorgethiek is belangrijk en goed te begrijpen. Ik denk dat de tijden echter duidelijk hebben gemaakt dat je met zorgethiek geen fanatieke tegenstanders zult bestrijden. Grote gevaren zijn niet met poëzie te bezweren. Barbarij zal je moeten bestrijden met principes en wetten, niet met begrip en zorg. In het februarinummer van Filosofie Magazine staat een artikel over 'zorg om de vijand'.⁶ Ik lees het, terwijl ik de berichten hoor over de moord op de joodse jongen Ilan Halimi⁷ in Frankrijk. Hoe ik over die bende met zorg zou moeten denken en oordelen weet ik (nog) niet. De principes zullen zelf gemaakt dienen te zijn, redelijk, wel overwogen, door velen gedragen, overlegd, voorgelegd en opgelegd. Maar vooral: duidelijk. De zorgethiek, die een warm hart vraagt voor kinderen en een warme samenleving, zal het probleem niet oplossen en zal geen rechtvaardigheid brengen, zeker geen grotere rechtvaardigheid dan de zogenaamd koude principes.

Zorgethiek is doorgedrongen in vele maatschappelijke activiteiten, in de publieke opinie, in de journalistiek, in sommige politieke discours, in de media, in de filosofische en ethische theorie. Het is één aspect van de feminisering van de samenleving. En ik denk eigenlijk niet dat we daar blij moeten mee zijn. Oordelen vervagen, grenzen vervagen, denken verslapt, conflicten worden niet opgelost. Men is zogenaamd tolerant.

4.5. Gemakkelijke radicaliteit: *what a waste*

Een nieuwe feministische theorie kan enkel ontstaan als we afstappen van ondoordachte vanzelfsprekende solidariteit en radicaliteit. Het oorspronkelijk feminisme van de tweede golf betreunde het verlies van vrouwelijk talent, het niet gebruiken van het verstand van vrouwen, mogelijkheden die maatschappelijk niet gebruikt werden, talenten die niet ontplooid werden ... "What a waste !" verzuchtte Kate Millet hierover. En terecht. Als ik nu zie hoe getalenteerde, hoog opgeleide vrouwen hun krachten verspillen aan simpele radicaliteit denk ik ook "What a waste!".

Ik weet als feministische theoretica niet waarom feministen per definitie solidair zouden moeten zijn met de holebi-beweging, met de vredesbeweging, met de milieubeweging, met de migrantenbeweging, met antiglobalisten, met een beweging voor duurzame ontwikkeling. Het kan en moet soms, maar ik zie daar geen vanzelfsprekendheden in. Het is te gemakkelijk, teveel het product van Humo, te heteronoom. Ik weet dat vele feministen het hier met mij niet over eens zullen zijn.

4.6. Rehabilitatie van individualisme

Gemeenschappelijke eisen stellen en gemeenschappelijke doelen formuleren houdt niet in dat het individu dient op te gaan in de groep, dat individuen niets voor zichzelf mogen verwerven of proberen te realiseren. Vrouwen verdwijnen te gemakkelijk in hun groepen, of het nu het gezin is, een vrouwengroep, een politieke cel, met alle sociale controle

---

⁶ De Wit, Theo (2006). De vijand als onmens. *Filosofie Magazine*.

⁷ Ilan Halimi (23 jaar) werd op 21 januari 2006 ontvoerd door een bende (les barbares), hoofdzakelijk bestaand uit Afrikaanse moslim jongens. Hij werd gevangen gehouden en gefolterd. Op 13 februari werd hij, geboeid en naakt, met zware verwondingen, gevonden langs de spoorweg in een Parijse voorstad. Hij overleed op weg naar het ziekenhuis. De moord veroorzaakte grote verontwaardiging in Frankrijk.

vandien. Ook de vrouwenbeweging had haar sociale controle, haar moralisme, en leek soms op een groepscultuur of wij-cultuur.

In een wij-cultuur is geen emancipatie mogelijk, geen vrij oordeel, geen zelfstandig denken, geen kritiek, geen rationaliteit. In een wij-cultuur is vernieuwing bijzonder moeilijk, en is zelfbewustzijn, zelf-reflectie, en het bewaren van ego-grenzen een taboe. Dat betekent niet dat er alleen maar nadelen en ongeluk is binnen een wij-cirkel. Neen, integendeel. Er is (of kan zijn) warmte en geborgenheid, zelfopoffering, continuïteit, vastigheid, geloof in gemeenschappelijk premissen, die liefst niet bevraagd worden.

Sommige sociologen (Marc Elchardus bijvoorbeeld) zeggen dat wij in een ik-cultuur leven en dat dat *vroeger* veel minder het geval was. Ik ben het daarmee niet eens. Integendeel, we vergeten vandaag het IK, en voeden op in een geest die aanspoort om het IK te vergeten. Dat is jammer en gevaarlijk. We laten het ik-gevoel over aan de reclame-makers en stylisten. Individualisme is niet synoniem met egoïsme. Zo kan feminisme heel goed een individualisme zijn, zo was het ook bedoeld. Individualisme betekent dat het individu weet dat het bestaat, dat het iets kan leren, iets kan doen, zijn lot in eigen handen kan nemen, voor zichzelf beslissingen kan nemen, zijn eigen doelen stellen. Bestaansrecht. Dirk Verhofstadt verdedigt individualisme, in zijn boek met als titel "Pleidooi voor individualisme" (2004). Het is mijn diepste feministische overtuiging dat zijn pleidooi terecht is. Individualisme is de kern van elke emancipatiebeweging.

5. Kleinste Gemeenschappelijk Groot Verhaal

Al vele jaren streef ik naar een Kleinste Gemeenschappelijk Groot Verhaal, al wist ik begin jaren 90 nog niet hoe urgent en scherp de behoefte eraan zou worden. KGGV betekent: ik weet dat de grote verhalen voorbij zijn en niet verstandig waren, maar een minimale explicieteconsensus is noodzakelijk. Dat noem ik dan maar een Groot Verhaal. Het is niet omdat Loytard alle grote verhalen kraakte, dat er geen enkele bundel van ideeën en waarden meer groepsbindend, inspirerend en ondersteunend voor het handelen van vele mensen mag zijn. Dat Kleinste Gemeenschappelijk Groot Verhaal zou iets kunnen zijn in de zin van de tien geboden, of van de rechten van de mens, of zou het resultaat kunnen zijn van een nieuwe reflectie. Er werden recent pogingen hiertoe gedaan. Rotterdam is de voorbije jaren bestuurd geweest met een expliciet geheel van normatieve afspraken en de Vlaamse Commissie van Wijzen heeft in opdracht van minister Marino Keulen gezocht naar het geheel van waarden dat de leidraad kan vormen voor inburgeringscursussen.

Het gaat over scheiding van kerk en staat, over vrije meningsuiting, over burgerlijke vrijheden, over gelijkheid van man en vrouw, over de onschendbaarheid van het lichaam. Dit kleinste gemeenschappelijk groot verhaal beschermt onze vrijheid en geeft ook de grenzen ervan aan. We hebben het erg nodig.